

Evoluția psalmului ca gen muzical (II)

Vasile Vasile

Porniți să cucerească prin valoarea lor teologică, dar și literară incontestabilă, lumea credincioasă și apoi și pe cea necredincioasă - la început în limba ebraică, greacă și latină (se va adăuga araba pentru textele intrate în *Coran*) și apoi în multe alte limbi ale lumii, **psalmii se vor diversifica din punct de vedere lingvistic și confesional** (cele două forme se intersectează și se sprijină reciproc) și în final vor înregistra și o a treia diversificare – cea **muzicală** – care ne interesează în aceste investigații, ce nu pot ignora contextul cultural în care au apărut - formele monodice simple, sau complexe (detaliată în cele ce urmează), fiind urmate de cele polifonice și armonice, în final asociindu-și instrumente acompaniatoare, pentru a ajunge la lucrări ample, vocal – simfonice și chiar simfonice, unele amintite, altele urmând a fi prezentate în serialul dedicat genului.

Am lăsat la sfârșit - deși cred că ar merita o prezentare mai amănunțită - problema **pătrunderii psalmului în limba și în spiritualitatea românească**, dar aceasta ar supraîncărca prezentul material și am preferat menționarea variantelor românești ale psaltirilor tipărite, în contextul universal, aceasta ajutând la înțelegerea corectă a circulației genului în forme cântate, în cultura noastră și la înmulțirea și diversificarea lor, mai ales din punct de vedere muzical.

Această circulație se adaptează realităților istorice locale: **românii au practicat la început cultul creștin în limba latină, apoi în limba greacă și slavonă**, în timp - și după lupte acerbe - luându-și locul cuvenit în serviciile religioase ale localnicilor **limba română**.

Aceasta explică prezența în fondurile de carte din bibliotecile noastre – dovezi ale circulației lor în lumea intelectuală din spațiul românesc – a psalmilor și psaltirilor în limba ebraică, greacă și slavonă și apoi în română, piscul cel mai înalt constituindu-l *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei, ale cărei versuri (republicate în 1917, de Nicolae Iorga), au pătruns în practica populară a cântecului de stea, lucrarea fiind considerată de către filologi una dintre cărămizile de bază ale literaturii noastre culte, așa cum *Biblia* de la

București reprezintă una dintre cele mai importante traduceri ale *Septuagintei* într-o limbă vie.

De această formă vie va beneficia și psalmul mai ales în evoluția sa muzicală, fie că el provine din psaltiri, sau din Biblii, unde psalmii se bucură de o prezență consemnabilă. Haina muzicală le-a sporit nu numai larga circulație, dar și aprofundarea multiplexelor sensuri.

În țara noastră au circulat foarte multe dintre cărțile cu psalmi în alte limbi, unele tipărite chiar în principalele centre culturale românești, altele în străinătate: greacă, latină, franceză, engleză, arabă, ebraică și unele bilingve, trilingve, chiar tetralingve, multe dintre ele având notate și melodiile pe care se cântau și care vor face obiectul următoarelor considerații. Ne interesează și cele lipsite de notații muzicale deoarece ele vor servi material tematic și texte pentru variantele muzicale, la început și apoi și paralel cu variantele însoțite de semiografie muzicală fiind cântate pe melodii improvizate după modelele – podobiile glasurilor.

De aceea, pentru a ajunge la psalmul muzical în limba română se impune o trecere în revistă, cât se poate de sumară, a **versiunilor lingvistice tipărite ale Psaltirii** – care au furnizat materialul literar și teologic precum și imbolduri pentru înveșmântarea muzicală - având ca repere principalele exemplare păstrate în Biblioteca Academiei Române și cărțile prezentate de cele patru volume din *Bibliografia românească veche* ale lui Ion Bianu și ale colaboratorilor săi dar și de alți cercetători, menționați ca atare.

Psaltirile au constituit baza inspirației pentru multitudinea de manuscrise literare, teologice dar și ale celor muzicale și ar merita ele însele o investigație specială, constituind argumentede bază ale circulației lor în spiritualitatea românească, **plurilingvismul, multiculturalul și multiconfesionalismul** fiind specifice culturii noastre, trăsături ilustrate în condiții excepționale de psalmii ce constituie cărți de sine stătătoare sau au fost integrați în *Biblie* precum și în multe cărți de cult, în care ei sunt prezenți fără a fi precizată apartenența psalmică, sau biblică. Pentru spiritualitatea ortodoxă nu există psaltiri cu semiografie muzicală, astfel că ei trebuie căutați în cărți ce poartă alte denumiri și unde sunt prezenți laolaltă cu alte texte liturgice.

Ar merita amintite cel puțin cele două dintre celebrele *Psalterium* în limba latină, din secolul al XIII – lea - al XIV – lea și cea din 1400, aflate în Muzeul *Brukenthal* din Sibiu, psaltiri cu notație muzicală. În aceeași categorie a excepțiilor trebuie amintită pentru valoarea ei intrinsecă *Psaltirea cu calendar – Psalterium Davidicum*

cum calendaris - un excepțional pergament „înluminat”, din secolul al XIII – lea, aflat în biblioteca *Bathyaneum* din Alba Iulia, pus la dispoziția celor interesați prin editura *Meridiane*, remarcându-se ingeniozitatea viniștelor ce însoțesc textele psalmilor și „vivacitatea culorilor”².

Prezentul catalog, unic, după știința mea, până în prezent - și care nu are în vedere pergamentele și manuscrisele ce preced tipăriturile (manuscrisele le și însoțesc pe acestea din urmă) - oferă foarte multe elemente pentru urmărirea circulației genului în înveșmântări melodice, deschizând drumul unor aprofundări necesare, pentru multiplele lor aspecte: teologice, lingvistice, literare și nu în ultimul rând muzicale.

Un asemenea prim catalog consacrat versiunilor lingvistice ale *Psaltirii* arată astfel (m-am oprit la inventarierea celor mai importante variante tipărite - am avut în vedere că unele psaltiri în limba slavonă și în limba română aflate în manuscrise au fost publicate mult mai târziu, aici înscriindu-le în epoca în care au fost elaborate), apărute din cele mai vechi timpuri până în secolul al XX – lea, le-am ordonat după limbile, aniiși locurile apariției și am adăugat și altele din lucrări de referință, citate la locul cuvenit³:

- **în limba latină: 1472 – *Librum Psalmorum***, Augsburg; 1542 – *Psalterium secundum usum et consuetudinem fratrum predicatorum Sancti Dominic*, Venetiis; 1545 – *Psalterium Davidis carmine redditum per Eobanum Hesum*⁴; 1566 – *Psalterium latinum Davidis*, Lipsiae (texte și explicații); 1625 – și 1725 – *Psalterium monasticum*; 1766 - *Psalterium Romanum dispositum per hebdomadam Ad normam breviarii Ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restituti*; 1870 – *Liber Psalmorum*, Londini;

- **în limba slavonă (și apoi în principalele limbi slave):** sec. al XIII – lea: *Psalterium Vindobonense (Psaltirea glagolitică)*, 1967; Viena; *БолонскиБългарскиПсалтъръ* - *Psaltirea din Bologna, după manuscrisul de cultură bulgară din secolul al XIII – lea*, Sofia, 1968; *НоровскаяПсалтъръ* - *Psaltirea Norov, după manuscrisul din secolul al XIV – lea*, Sofia, 1989; *КиевскаяПсалтъръ 1397 (Psaltirea de la Kiev – 1397)*, 2 volume, Moscova, 1978; **1544 - *СлавянскаяПсалтирь*** - *Psaltirea slavonă*; 1546 - *ПсалтирьВезледованием* - *Psaltir a Vezzedovaniem Psalmy*, Veneția; 1557 - *Псалтирьслѣдованная*, Вѣмилешевъ; 1557 - *Psater's Vozlădovaniem* (exemplar completat cu manuscrise); **Kiev:** 1643 – *Psaltirea – Ceaslov* a lui Petru Movilă; 1650 (?) - *Psaltirea* lui Petru Movilă (Nicolae Iorga citează pentru activitatea tipografică a mitropolitului moldovean al Kievului „o *Psaltire*, de trei ori tipărită”⁵; 1697, 1728, 1735, 1739, 1741 - 1761(?),

1761, 1752 – 1796; 1762 – 1796(?); 1766(?), 1801, 1806, 1851, secolul al XVII – lea – *Славянская Псалтирь* - *Psaltirea slavonească*; (**tipărite în Țările Române**): **Brașov**: 1574 (*Psaltirea slavonească*)⁶, 1576 - (*Psaltirea slavonească*)⁷, 1577 – *Psaltirea slavonă* a lui Coresi, Brașov (un exemplar se află în fondul mănăstirii athonite *Hilandar*, un altul în Muzeul bisericii *Sfântul Nicolae* din Scheii Brașovului și un altul în Muzeul Național din Praga⁸), 1577 – 1580 - *Psaltirea slavonească*, Brașov (exemplar prezentat în ultimul volum al *Bibliografiei* lui Bianu⁹); 1580 (*Psaltirea slavonească*), prezentată de Ion Bianu după Kartaev, care văzuse un exemplar la Petersburg¹⁰; **Govora**: 1637, 1638 (în limba slavonă de redacție bulgară, reprezentând retipărirea precedentei, exemplarul a fost trimis împreună cu tezaurul românesc la Moscova, nerestituit până în prezent¹¹); 1638 – 1641¹² – (*Psaltirea slavonească* cu ceaslov), un exemplar se află în Mănăstirea *Hilandar* din Athos; 1650 – **Câmpulung**, (versiune prezentată de catalogul lui Bianu după o relatare a lui Kartaev, care o văzuse la Petersburg¹³); 1731 – **Iași** (un exemplar se găsește la Mănăstirea Neamț); **București**: 1580 (un exemplar se păstrează la Moscova¹⁴), 1735 (textul polieleelor sunt în limba română¹⁵), 1745, 1830; **Chișinău**: 1907 – *Псалтирь*; 1907 - *Славянская Псалтирь* și continuă cu **tipăriturile din principalele centre rusești**: **Moscova**: 1650 – 1651, 1681, 1689 (cu pecetea lui Constantin Brâncoveanu), 1703, 1712, 1720, 1741 – 1761(?), 176?, 1780, 1804, 1812, 1866, 1887; **Liov**: 1665, 1667, 1687, 1715; **Kiev**: 1697, 1728, 1735, 1739, 1741 – 1761(?), 1761, 1762 – 1796, 1766?, 1792, 1801, 1806, 1851, 1873; **Чернигов** - 1720; **Миня**: 1750; **Sanktpetersburg**: 1822, 1851, 1876; **Оугор** - 1854 și lista continuă: 1854: *Psalterium Bononiense* - *Psaltirea slavonească*, Berolini; *Psaltire*: sfârșitul secolului al XVII – lea, s. I., cu gravuri ale lui Averchie Kazačkovski; s. a. s.I – tipărită în timpul împărătesei Elisabeta Petrovna, a Rusiei, în anii 1741 – 1751¹⁶ etc;

- **în limba greacă**: 1555 - *Δαβίδου Ψαλμοί* – cu o introducere în latină, Basilaee; 1664 - *Κανταβρυγία*; 1679 - s. I.; 1692, s. I.; **tipărite în Țările Române**: **Snagov**: 1664: *Psaltirea* integrată într-un antologhion¹⁷; 1700 - (*Ψαλτήριον τοῦ Δαβίδου* – *Psaltirea* lui Antim Ivireanul; **București**: 1769 – *Ἐκλογή τοῦ Ψαλτηρίου πάντος* – *Alegere din toată psaltirea*; 1729, 1740, 1754 (cu prefața în limba română, amintită de C. Erbiceanu¹⁸); 1820 - *Τὸ Ψαλτήριον (...)* ὑπὸ τοῦ ἱερεῶς Ἀγγωστίνου tălmăcită din latină în greacă de învățatul ierarh Evghenie Vulgaris; și seria psaltirilor în limba greacă urmează: 1755, 1760, 1761, 1771, 1780, 1781, 1785, 1787, 1793, 1795, 1798, 1805, 1812, 1813, 1817, 1823, 1829, 1842, 1761, 1781 și 1804 – ultimele la editura Breitkopf; **Viena**: 1793, 1798;

Constantinopol: 1799; Veneția: 1810, 1812, 1817, 1820, 1842, 1846, 1847, 1851, 1856, 1878; 1823 – s. I.; 1829 - s. I.; **Londra: 1832**, 1835; **Atena: 1872**

- **în limba ebraică: 1566** – *Psalterium, Wittebergae* (cu prefață în limba latină); 1839 – *Sefer Tilim - Liber Psalmorum ad editionem Hooghtianem*, Londini; 1856 – Czernowitz;

- **în idiș: 1866** – *Sefer T(e)hilim - Liber Psalmorum*. London;

- **în limba engleză: 1566** - *The whole Book of Psalms*, London; 1733 – *A New Version of the Psalms of David*, London; 1736 - *The whole Book of Psalms*, London; 1752, London; *The Book of Common Prayer*, London; 1901 - *The Coral Service Book (...)* for the use of Evangelical Lutheran Congregations with accompanying harmonies for organ, Philadelphia (cu note muzicale); 1901 - *The Psalter and Canticles pointed for chanting to the Gregorian Psalms Tons (...)* for the use of Evangelical Lutheran Congregations with accompanying harmonies for organ, Philadelphia (cu note muzicale); 1905 - *The Church Hymnary*, London, Edinburg, Glasgow, New York and Toronto, (cu note muzicale); 1906 - *The Psalter in metre and scripture paraphrases*, London, Edinburg, Glasgow, New York and Toronto (cu note muzicale); 1926 - *The Psalms*, London; 1969 – *The Psalms*, London; 1969 – *The Old Low Franconian Psalms and Glosses*, Michigan;

- **în limba română: Psaltirea scheiană** (1482) – tipărită la sfârșitul secolului al XIX – lea de Ion Bianu¹⁹ și apoi de A. Candrea, în 1916²⁰, filologul care compară textul cu cel al psaltirilor din secolele XVI și XVII; *Psaltirea Hurmuzachi* (datată cu aproximație între 1504 – 1528, de istoria literaturii române²¹, sau între 1500 – 1520, de I. A. Candrea²²) – tipărită în forma transliterată, în 1977, de C. Ciuchindel; **Brașov: 1568**, „diferită (...) de toate celelalte psaltiri cunoscute²³”; 1570 – (*Psaltirea românească*) a diaconului Coresi; urmate de cele din secolul al XIX – lea: 1807, 1810, 1816, 1820, 1827, în versuri, a lui Ioniță Pralea, „micul între musicoșii sistimei vechi”; 1833 – cu o prefață în versuri de Ioan Barac, pe care o găsim și în edițiile precedente; 1849; **Cluj: 1570** - (*Carte de cântări*), traducere românească, (fragmentul Teodorescu); **Bălgrad (Alba Iulia): 1651** – *Psaltirea Ce să zice Cântarea a fericitului proroc și împărat D(a)vid Cu cântările lui Moisi Și cu summa și rânduiala la toți psalomii Izvodită cu mare socotință den izvod jidovesc pre limba românească; Iași - 1680 -*

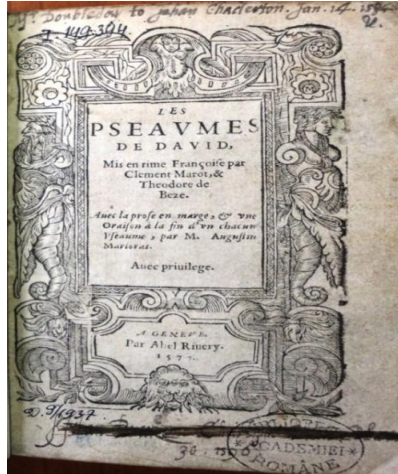
*Psaltirea de-nțăles a S(f)ântului Împărat Pror(o)c David, tipărită cu poslușeaniia smereni(e)i noastre Dosothei, mitropolitul Suceavei, în tiparnița Sfintei Mitropolii; 1743 – Ψαλτήριον a prorocului și împărat D(a)vid, cu toate catizmele (...), cu tâlcuri la fieștecare psalom, Duca Sotirovici, tipograful de la Thassos; 1748, 1752²⁴, 1757, 1766, 1782, de Strilbițchi; 1790, de Strilbițchi, „întru însuși a sa tipografie”, 1794, 1802; 1815 – *Ce(a)le nouă cântări din Psaltire(...)* cu psalmi aleși”; 1817, 1818, 1835; 1853, „în tipografia Româno – Franțeză”; Iași: 1868 – *Cartea Psalmilor*, Societatea Britanică și Străină; **București**: 1694 - *Psaltirea a Prorocului și Împăratului D(a)vid*, Acum întâi tipărită pre limba românească (de „smeritul între ieromonahi Antim Ivireanul”), în Sfânta Mitropolie, 1748, 1756, 1758 (prezentată de Ion Bianu, citând o notiță din codicele Mitropoliei din București²⁵), 1775, 1780 – „a treia oară tipărită” – 1783, 1796, 1806, 1827, 1829, 1814 – *Psaltirea pe scurt* a lui Augustin, tradusă de Grigorie, mitropolitul Ungrovlahiei, retipărită în 1909); 1820 - (*Psalmii lui David scurtați de Sfințitul Augustin*, 1820 – (o ediție normală); 1820 - *Psaltirea* lui David scurtată de sfințitul Augustin maicii sale și alte oarecare rugăciuni – a III – a versiune, prezentată după exemplarul de la Nae Ionescu²⁶, (lucrare reeditată de mai multe ori, cele mai importante reapariții fiind cele din 1852, 1853 și 1935, la Chișinău); 1827, 1829, 1830 (în limba rusă, „a doua oară tipărită după traducerea moscovită”), 1853, 1854 (a mitropolitului Nifon); *Psalmii* - 1856; *Psalmii* – 1863, prin Societatea ierografică, britanică și străină; *Cartea Psalmilor*. 1866 și 1877, Societatea ierografică Britanică, Viena: 1868, 1869; **Buzău**: 1701, întru sfânta episcopie, 1703, 1767, 1835, 1837, 1840, 1841, 1852, 1856, 1860, 1877, 1923, 1933, 1939; **Târgoviște**: 1710, în Sfânta Mitropolie; **Râmnic**: 1725, „a doua oară tipărită”, 1746, (exemplarul avut în vedere de catalog este din Biblioteca V. A. Urechia din Galați²⁷), 1751, 1764, „cu psalmi aleși și cu pripealele lor”, 1772, 1773, 1779, 1783, 1784, 1787, 1793, 1817, 1819, 1939, „după ediția a V – a, apărută în anul 1913”; **Blaj**: 1764, „a treia oară tipărită”, prezentată de Ion Bianu după informațiile lui V. A. Urechia²⁸; 1773, „a patra oară tipărită”, 1780, „a cincea oară tipărită”; 1786 – ediția a VI – a, 1809 – la Mitropolie, „cu tiparul seminarului”, 1835, 1908, 1909; **Sibiu**: **1783** (din Biblioteca Astra), 1791, „în chesaro crăiască rumânească privilegiată a Răsăritului tipografie a lui Petru Bart”; 1796 – *Aleagere din toată Psaltirea care(a) s-au întocmit în limba elinească de fericitul învățatul dascal kir Neofit Peloponesios, iar acum s-au tâlmăcit românește, și s-a(u) tipărit (...)* pentru folosul neamului românesc (sublinierea îmi aparține); 1799, 1801, 1804, 1805, 1806, 1809, 1811, 1812, 1817, 1825, 1826, 1831, 1834, 1837, 1838, 1841,*

1847, 1848, 1850; 1860 – *Psaltirea bogată* (a lui Andrei Șaguna); **Viena:** 1793, în slavono – sârbească rumânească și a limbilor răsăritene tipografie, 1875; **Movilău:** 1796, de Mihail Strilbițki, „proto ierei al Moldovei, al Valahiei și a(l) Basarabiei” (din biblioteca mitropolitului Iosif Naniescu); 1800 – *Bucvar sau Începere de învățatură celor ce vor să învețe carte cu slove slavonești*; **Buda - Peșta:** 1802, 1808, 1813, „a patra oară”, 1817, 1818; **Mănăstirea Neamț:** 1807 (după semnalarea lui Nicolae Iorga²⁹, 1808 - (*Rânduiala cum se cântă cei 12 psalmi deosebi*); 1815 - *Aleagere din toată Psaltirea (...) adunată (...) și înainte cuvântare a lui Neofit (...) Peloponisianul*; 1816 ((după două exemplare semnalate în Basarabia³⁰), 1817, 1818 – *Nouă cântări din Psaltire*³¹), 1824, 1825, 1827 – *Apanthisma (adică adunare de flori) a fealuri de fealuri de rugăciuni umilicioase*; 1827 – *Prescurtarea psalmilor lui David* (menționată de arhidiaconul Ivan Ioan³²), 1935 – *Doisprezece psalmi* (carte menționată în același catalog de tipărituri nemțene, a părintelui Ivan Ioan) – în Biblioteca Academiei se află un exemplar al lucrării din 1836, reeditată în 1929), 1843, 1844, 1859; **Chișinău:** 1818, 1857, 1927 – *Psaltirea*, tradusă de episcopul Nicodim; 1927 - *Psaltirea*, cu alfabet chirilic; **Cernăuți:** 1898, 1915; 1854 – *Psalmii prorocului David*, s. l.;

În 1673 apăruse la Uniev, *Psaltire a S(f)ântului Proroc David pre limba rumânească (...) pe veașuri, tocmită în cinci a(n)i foarte cu osârdie mare de smeritul Dosothei Mitropolitul Țării Moldovei, вМонастируОуневскомТипом*, reeditată „de pe manuscrisul original și de pe edițiunea de la 1673 de prof. I. Bianu”, în 1887, în Editura Academiei și recent, prezentată ca ediție critică, în formă de facsimile și transcriere cu caractere latine de N. A. Ursu, Iași, 1974 (în 1994 același literat a publicat, la Iași, o antologie de *Versuri alese din Psaltirea ierarhului moldovean*);

Se poate discuta despre înmulțirea psaltirilor românești tipărite sub patriarhalul Justinian și al celor care i-au purtat mai departe nu atât cârja patriarhală, cât pe cea a culturii române, așa cum se vede din prelungirea listei psaltirilor tipărite la București: 1971 – ediția a III – a, 1975 - ediția a IV – a, 1978 - ediția a V – a, 1981 – (ediția a VI – a), 1984 - ediția a VII – a, 1990 - ediția a VII – a, 1992 și 1994 - ediția a VIII – a și altele.

- **în limba franceză: 1577** - *Les Pseaumes de David Mise en rime Française par Clément Marot & Theodore de Bèze*, Geneva, cu note muzicale rombece, o voce; 1658 – *Idem*, s. l., cu note muzicale, o voce;

Les Pseaumes de David mise en rime française par Clément Marot (...), 1577

1770 - *Les Pseaumes de David (...)* approuvés par le Synode Wallon des Provinces Unies, Amsterdam; 1820 – *Le Psautier en française*, Paris; 1840 - *Le livre des Psaumes traduits sur l'hébreu et les anciennes versions*, 2 volume, Paris - Lyon; 1877 – *Le livre des Psaumes (...)* avec des parallèles, Paris – Bruxelles, La Société Britanique et Etrangér; 1926 – *Les plus vieux chants de la Bible*, Paris; 1845 - *Psaumes de David*, 2e – édition, Rennes; 1876 – *Le livre des Psaumes (...)* d'après les manuscrits de Cambridge et de Paris, Paris; 1878 - *Traduction correcte & littéraire des Psaumes, faite sur le texte hébreu*, Avignon; 1885 (cu notație muzicală rombică); *Les Psaumes de David, en vers françaises*. a. Lyon; cea mai recentă traducerea tipărită aparține lui P. Claudel: *Psaumes*, 2e – édition, 1966, Paris;

- **în limba italiană:** **Veneția: 1698** - *Dichiaratione de'salmi di Davide*; 1868 –

Il libro de'Salmi, Trieste; 1878 - *Il Salterio*, tom I – II, Rome; 1920 – *Una revisione medievale del Psalterium iuxta hebraeos*, Rome;

- **în limba maghiară:** 1746 - *Szent David királynak és profétának (150 de Psalmi ai regelui David)*; 1764 – Basileabán; 1777 – Kolosváratt; 1785 – Pesten; 1881, 1884 – Budapest; 1930 – *A Biblia legrégiéb énekei (Cei mai vechi psalmi biblici)*, Zaláu;

- **în limba germană:** 1857 - *Die Psalmen Davids*, tipar în relief, Stuttgart; (1871) – *Die Psalmen*, Bremen; 1887 – *Luther's erste*

Psalmenübersetzung sprachwissenschaftlich untersucht, Halle; *Der ganze Psalter (...)* vertentsche von D. Martin Luther, Herrmannstadt, s. a; 1906 – *Engadinische Psalter*, Dresden; 1921 - *Die Psalmen*, Berlin; 1956 – *Die Psalm as Kerklied*, Amsterdam; 1982 – *Psalmen in den Hexapla*, Vatican; 1986 – *Die christliche Deutung der Feinde in den Psalmen*, Würzburg; *Der Psalter nach der deutschen Uebersetzung von Dr. Martin Luther*, Leipzig, s. a;

- **în limba sârbă: U Pesti:** 1867 - *Psalmi Davidovi*, traduși de Duro Daničić, 1881 – U Budapești;

- **în limba poloneză:** 1880 - *Psalterz Pulawyki – Psaltirea din Pulawy*, după codicele prințului W. Czartoryski, Poznan; 1883 - *Psalterz Davidów*, (în versuri de Kochanowski), Kraków;

- **în limba cehă: Praga:** 1899 - *Psaltir Podebradsky*;

- **texte bilingve: 1481** – *Psalterium graeca – latinum*, Mediolani; *Psaltirea voronețiană* (slavo – română, datată în a II – a jumătate a secolului al XVI – lea, publicată cu litere chirilice de G. Giuglea, în 1911 și apoi de C. Gălușcă, în 1913); 1556 - *Liber Psalorum Davidis*; 1577 – *Psaltirea slavo - românească*, „publicată românește de diaconul(u) Coresi, Reprodusă, cu un studiu bibliografic(u) și un(u) glosar(u) comparativ(u) de B. Petriceicu – Hasdeu”, în 1887 - 1888, după ce în primul volum – 1881 – 1883, publicase un studiu comparat al edițiilor din 1574, 1576 (text chirilic și latin, pe cele două părți ale filelor; în formă bilingvă, *Psaltirea* a fost republicată în 1976); 1588 - (*Psaltirea slavo – română*), considerată de I. A. Candrea „o ediție modificată din 1577”³³; 1589, Brașov - *Psaltire slavo – română*, tipărită de fiul diaconului, Șerban Coresi, în care cercetătorii au remarcat o „îmbogățire” a vocabularului³⁴; 1613 – *Απολιναρίου Μεταφράζεις τοῦ ψάλμου – Apolinarii Interpretatio Psalorum* (latinae et graecae), Paris; 1614 - *Liber Psalorum Davidis (...)* *Ex Arabico idiomate in Latinum translatus* (în limba arabă și latină), Roma; 1637 – 1650, *Psaltirea* în limba slavonă și română, tipărită în Țara Românească; secolul al XVII – lea - (*Psaltire* în limba greacă și latină), ex libris Constantin Cantacuzino, carte dăruită Academiei Române de Nicolae Iorga; 1698 și 1712 - *L'esprit de David ou Traduction des cent cinquante pseumes avec des reflexion morales*, Paris - cu text paralel pe două coloane: latin – francez, pe prima coloană fiind notate reflexii asupra textelor; **Buzău:** 1703 *Psaltirea* română și slavonă; 1706 - Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου – Eusebie Pamfilul - *Πομνήματα εἰς τοὺς ψαλμοὺς*, - *Commentari in Psalms*, cu text paralel(grec - latin), Paris; 1779 – *Давидапророкацарярекшепсалмы* - *Cântările adică psalmii proorocului și împăratului David*, în limba slavonă și poloneză,

Почаевъ; 1840 – *Der Psalter oder Die Psalmen Davids* (text ebraic și german), London; 1846 – *Der Psalter oder Psalmen Davidis*, (în limba ebraică și germană), London; 1846 – *Le Nouveau Testament (...) et les Psaumes de Davide*, Londra, Imprimée aux Frais de la Société Britanique et Etranger, (text francez și german); *Psalmi Davidis*, s. a. s. I. – (text latin și arab);

- **Psaltirea în trei limbi: 1548** - *Psalterium prophetae Davidis Hebraeum, Graecum & Latinum*, Basileae;

- **Psaltirea în patru limbi: 1602** - *Psalterium harmonicum; Ebraicè, Graecè, Latinè & Germanicè studio & labore*, Noribergae;

Nu trebuie uitat faptul că multe psaltiri nu sunt datate, sau sunt datate aproximativ, unele fiind tipărite sau păstrate fragmentar, multora nu li s-a putut încă stabili locul și anul de tipărire, sau sunt păstrate fragmentar, fiind deteriorate ș. a. m. d.

Unele dintre psaltiri au **destinație școlară**, menționată ca atare, precum: *The Divine Musick Scholars* – 1714, sau edițiile școlare ale *Psaltirilor*, tipărite la București, dintre care rețin atenția cele din 1894 și 1896.

Altele reprezintă forme speciale de psaltiri, cum ar fi: *Cartea psalmilor (Sefer Tehllim)*, traducere din ebraică de Liviu Pandrea, Cluj, 1993, ediția a II – a - Cluj, Galaxia Gutemberg, 2011.

Lista cărților tipărite și cuprinzând psalmi continuă cu unele ce au un regim special: *Psaltirea Sfântului Calinic* (1866), tipărită de Mănăstirea Frâsinei, 1995; *The Book of Psalms Oxford*, ediție liliput, s. a.; *The Book of Psalms Bible version*, s. a, London; 1710 - *Salmista toscano parafrasi lirica de salmi di David*, Treviso; 1908 - (*Psaltirea în esperanto*) – *La Psalmaro et la Biblio el la originalo tradukis*, Paris, (cu un studiu despre muzica evreiască și originile cântării în templu); 1913 - *Le texte du Psautier latin en Afrique*, Rome.

În aceeași categorie a formelor speciale de cărți cu psalmi mai trebuie amintite: *Psaltireaarabă*, Alep - Siria, 1706 (tipărită în tipografia dăruită de mitropolitul martir Antim - care dăduse și Georgiei o tipografie cu litere săpate de el însuși) este amintită și o psaltire arabă tipărită la București³⁵); *Psaltirea găgăuzcea (turceea)*, 1936, Chișinău, Tiparul moldovenesc; *СинајскиПсалтир - Psalterium Sinaiticum* An 11 – th century glagolitic, manuscript from St. Catherine's Monastery, Mt. Sinai, Скопје, 1971; *Ils Psalms da David Tradüt in Romansch d'Engiadina Bassa*, Franfort al Main, 1867;

Mi-a atras atenția și o traducere în limba română, din limba ebraică, cuprinzând 91 de psalmi, realizată de **Mihail Sadoveanu**, în colaborare cu talmudistul Moise Duff, din Iași, în perioada 1934 - 1940, publicată în 1992. Îngrijitorul ediției, I. Opreșan, citează pe

Șerban Cioculescu pentru a argumenta „muzicalitatea de sorginte biblică a prozei sadoveniene”³⁶ și subliniază faptul că marele romancier a găsit în *Biblie* unul „dintre izvoarele fundamentale ale formației sale umane și scriitoricești”, ceea ce l-a atras spre psalmii pe care-i traduce. O variantă a *Psaltirii în versuri* datorăm și lui Ioan Glonțescu, tipărită la Pitești, în 1934.

Aceste forme diferite de prezentare a textelor psalmilor sunt dublate de studii asupra unor variante mai vechi precum *Psaltirea* lui Dimitrie Pandovici, studiu apărut la Cluj, în 1969,

Așa cum am mai arătat și se vede și din prezentul catalog, multe dintre cărțile rezervate psalmilor vor fi publicate peste secole. Cel mai bun exemplu l-am găsit în cartea *Psalmi Davidis Ex interpretatione Tremelii et Junii*, Imprensa Hanoviae A(nno) D(omini) 1624, care va revedea lumina tiparului abia în 1873, Berolini, reeditată în 1878 și 1898.

Nu am inclus în acest catalog **psaltirile incluse în Bibliei** și în alte cărți de cult, sau de rugăciuni, deși pentru cei interesați de circulația lor și pe această cale ar merita măcar o cronologizare limitată la o perioadă limitată, pentru a găsi confirmarea unei răspândiri deosebite și pe această cale a psalmilor.

Un singur exemplu poate ilustra foarte bine acest aspect, al includerii psalmilor în cărți de cult. E un manual cuprinzând texte de cântări bisericești³⁷, cea mai mare parte fiind psalmii ce erau cântătorial, după anumite modele melodice și arhitectonice numite podobii.

Iată ce largă cuprindere a psalmilor cântați găsim în această carte: palmi la vecernie: Psalmul 140 - *Doamne strigat-am...*, Psalmul 141 - *Cu glasul meu...*, Psalmul 116 - *Lăudați pre Domnul...*, prochimene; la utrenie: prochimene, Psalmul 50 - *Miluește-mă Dumnezeule*; polielee: Psalmul 134 - *Lăudați numele Domnului...*, Psalmul 135 - *Mărturisiți-vă Domnului...*, stihuri la laude: Psalmul 148 - *Lăudați pre Domnul din ceruri...*, Psalmul 149 - *Cântați-l Domnului cântare nouă...*, Psalmul 150 - *Lăudați-L pre Dumnezeu întru sfinții Lui...*, prochimenele marilor sărbători împărătești și ale Maicii Domnului; la liturghie: Psalmul 102 - antifonul I - *Binecuvintează, suflete al meu, pre Domnul...*, Psalmul 145 - antifonul II - *Laudă suflete al meu pe Domnul...*, psalmii aleși etc.

Circulația „cărții cărților”, ce includea și psalmii confirmă afirmația lui Petre Țuțea: „Fără *Biblie* europenii, chiar și laureații premiului *Nobel*, dormeau în crăci”.

Un asemenea catalog al principalelor *Bibliei* tipărite, ce includ psalmii ce vor circula și în forme muzicale orale sau scrise, începe cu

incunabilul din 1478 – *Biblia* de la Nürnberg, cu textul în limba latină - și continuă cu câteva dintre cele mai importante ediții, confirmând marea circulație și pe această cale a psalmilor, în cele mai diferite limbi și locuri de tipărire, cu extinderea limbilor, inclusiv a formelor plurilingve: 1498 – Basilaee, 1525 – *Biblia vulgara*, Vinegia (Veneția); 1526 și 1529 – *Textus Bibliae* (Lugundi); 1540 – *Biblia* pictată, Paris; 1541; *Biblia* cu xilogravuri de Lucas Cranach cel Bătrân; 1542 – *Biblia*, cu gravuri după Holbein; 1545 – *Biblia grecească*, 1546 – *Biblia* plurilingvă („Hebraea a item, Chaldaea, Greaca & Latina”) și o versiune bilingvă (ebraică și latină), din același an – Basileae, 1555 – *Concordationae Bibliorum*; 1583 – *Biblia Die ganze Heilige Schrift teutsch Doct. Martin Luther* (un exemplar aparținut diaconului Coresi); 1584 - *Biblia* Hebraica Eurundem Latina interpretatio; *Biblia* bilingvă (ebraică – latină), Antverpiae (Anvers), reeditată în 1609, s. I.; 1584 – *Biblia* greacă – hebraică, Antverpiae (Anvers); *Biblia Ad vetustissima exemplaria*, Venetiis, în limba latină: 1565, Antverpiae (Anvers); **Veneția**: 1579, 1587, 1603, *Biblia sacra*: Genevae: 1583, 1587, 1590; Amsteldami: 1632, 1639; Antverpiae (Anvers): 1632 și 1634, 6 volume; *Biblia sacra Vulgata*: 1629, Antverpiae (Anvers); 1590 – *Testamenti Veteris*, Geneva; 1618 - *Testamentum Veteris*, Hanoviae; 1641 – *La Sacra Biblia*, Genua.

Un loc aparte îl ocupă **traducerea Bibliei în limba germană de către Martin Luther**. Numai în secolul său văd lumina mai multe ediții: 1541 – Leipzig, 1576 – Wittemberg, 2 volume, 1583 – Frankfurt am Mayn, printre centrele care au asigurat reeditarea numărându-se: Nürnberg, Köln, Sonderhausen, Leipzig ș. a. ***Biblia lui Luther*** va fi republicată în 1585, 1590 – la Franckfort am Mayn și Wittemberg, republicată în 1603, 1670, 1767, 1814 – Londra, 1824 – 1828, s. I., 9 volume, 1831 – Halle, 1836 – Karlsrue, 1837 – Viena, 1854 – Berlin, 1868 – Viena, 1900 – Berlin etc; 1596 – *Biblia Sacra, Graece, Latine & Germanice*, Hamburg, 7 volume etc.

Trebuie remarcată frecvența cu care s-au tipărit versiunile în limba germană ale reformatorului de la 1517, frecvență confirmată de multitudinea cărților ce reeditează traducerea fondatorului lutheranismului. Două exemplare ale *Bibliei sacre* prezintă un interes aparte pentru cultura românească, fiindcă cea din 1645 a aparținut lui Gheorghe Lazăr, iar exemplarul din Biblioteca Academiei a *Bibliei sacre Amharice*, publicată la Londra, în 1844, are autograful lui August Treboniu Laurian.

Oricât de succintă s-ardori, această listă nu poate omite *Biblia* chinezească, al cărei an și loc de publicare nu au fost identificate, *Biblia* în limba bulgară, tipărită la Carigrad, în 1871, 1874, 1897 etc.

Un loc aparte îl ocupă *Bibliile* bilingve, trilingve și cele ilustrate, cea mai cunoscută din acest din urmă punct de vedere fiind cea din 1853, în limba franceză, tipărită la Paris, în 2 volume, cu gravuri după Raphael, Michelangelo, Rubens, Tițian, Poussin etc.

O interesantă „replică” românească poate fi considerată *Psaltirea* românească din 1820, în care gravurile reprezintă sfinți locali: Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, Cuvioasa Parascheva, Grigore Decapolitul, Dimitrie Basarabov, Sfânta Muceniță Filofteia etc.

Lisa unor asemenea cărți vitale pentru creștini și care vor furniza textele formelor cântate se prelungește în veacurile următoare cu: *La Bible qui est toute la Sainte Ecriture du Vieil et du Nouveau Testament*, (text, ebraic, grecesc și francez), Paris, 1652 și trebuie remarcat faptul că ele vor circula în spațiul românesc, în limbi europene, dar și în limba română la răscrucea secolelor al XIX – lea și al XX – lea.

La Bible qui est toute la Sainte Ecriture du Vieil et du Nouveau Testament, 1652

Printre cele mai importante versiuni în limba română ale *Bibliiei*, în care, la loc de cinst sunt așezați psalmii, trebuie amintite: *Palia* de la Orăștie – 1582, *Biblia* de la Blaj – 1795 și cea de la București – 1688, supranumită *Biblia lui Șerban*, reeditată fragmentar în 1944. Aceștia trebuie adăugate versiunea lui Heliade Rădulescu, tipărită la Paris, în 1858 - 1860, *Biblia* tradusă de Gala Galaction și Vasile Radu, în 1938 și 1939.

În același timp merită subliniat faptul că în centrele românești apar *Biblii* în limba maghiară: 1943 – Timișoara, Cluj – Napoca – 1956, 1980, 1984, 1992 etc.

În a doua jumătate a secolului al XIX – lea vor apărea în țara noastră mai multe **variante tipărite cu caracter oficial**, „cu aprobarea Sfântului Sinod al Bisericii Autocefale Române” începând cu cea din 1889, sau cele tipărite de Editura cărților bisericești - 1895, reeditată în 1896, 1905 – ediția a III – a, 1906, 1910 – ediția a IV – a; 1913, 1914, 1920 – traducerea lui D. Cornilescu, 1968, 1972, 1975, 1977, 1981, 1982, 1984 – cele din deceniile VII - IX apărute sub egida Editurii Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, ediții continuate cu *Noul Testament și Psalmii* din 1990 și o altă reeditare a celor precedente dar și cu unele apărute în diferite orașe: Suceava – 1991, Timișoara – 1995, Roman – 1994 – *Cei 12 psalmi aleși* ș.a.m. d.

Nu trebuie uitate cele servind scopuri propagandistice confesionale, intitulate *Biblia sacra*, *Psalmi*, sau *Cartea psalmilor*, tipărite „cu cheltuiala Societății ierografice Britanice și Străine”, ulterior intitulată „Societatea britanică pentru răspândirea Bibliei”: București: 1859 – 3 volume, 1863, 1866, 1868, 1877, 1884, **1885 – Viena**, 1895 1889, 1900; 1905, 1937 și seria tipăriturilor bucureștene continuă: 1931, cu două ediții, cea secundă fiind tălmăcirea episcopului Nicodim, după ce în 1885 apăruse și la Viena o ediție a citatei societăți.

Cea mai mare curiozitate mi-au oferit-o versiunile *Bibliei* în limba armeană, chineză, japoneză, reto romană, lituaniană, portugheză, olandeză, bulgară etc.

Psalmii incluși în *Biblia*, sporesc paleta lingvistică: *Biblia paleoboemă* din secolul al XIV – lea, tipărită la Praga în 1981, *Biblia* evreiască din 1544, tipărită la Paris, cea din 1584, tipărită la Antverpiae (Anvers), cea din 1603, tipărită la Colonia, sau din 1609, reeditată în 1618 – 1620, la Basileae, în 1699, la Berolini. Urmează cele două ediții din Halle: 1720 și 1767, din Lipsiae: din 1756, 1867 și 1838, și apoi cele tipărite la Leipzig, în 1838 și 1867, *Biblia* portugheză din 1850, tipărită la Londra, *Biblia* reto romană din 1657, 1679 și 1815; *Biblia* suedeză – 1853, Stockholm și 1855 – London, *Biblia* siriacă, în două volume, neavând identificate locul și anul apariției (exemplarul din Biblioteca Academiei are autograful lui August Treboniu Laurian). Lista continuă cu *Biblia* olandeză, „pentru familie” din anul 1841; *Biblia* irlandeză, tipărită în 1866, la Landúnum, *Biblia* în limba urdu, tipărită la Londra, în 1860, în două volume, *Biblia* finlandeză din 1852, tipărită la Stokholm, *Biblia* scoțiană, tipărită în 1926 la Londra și Edinburg, *Biblia* albaneză, publicată în România în 1968, *Biblia* armeană, tipărită la Constantinopol, în 1857, *Biblia* în limba hibernică din 1827 – Dublin, *Biblia* în limba japoneză, s. a. s. l. și enumerarea poate continua cu multe altele.

Dintre edițiile în limba engleză rețin atenția: cele din 1719 – Edinburgh, 2 volume și Oxford, reeditate în 1748 și 1834, respectiv în 1823 și 1859, reeditările continuând în: 1876, 1885, 1961 și cu multe nedatate.

Ca și în cazul cărților cuprinzând textele psalmilor, **cele biblice apar în forme plurilingve**. Dintre ele atrag atenția: *Biblia Sacra, Ebraice, Chaldaice, Gaece, Latine, Germanice, Italice*: 1599, Noribergae și o altă ediție în același an, tipărită în două volume, la Heidelberg; *Biblia Sacra, Hebraica & Chaldaica*, din 1618 – 1620 – Basilaee; *Biblia hebraica cum notis hebraicis et lemmatibus latinis*, Berlin, 1699; *La Bible* (cu texte ebraice și grecești), editată în 1652 și 1665; *Biblia Sacra, Polyglotta completentia. Textus originales... Hebraicum, Chaldaicum, Graecum*, 1657 – Londini, 6 volume; *La Sainte Bible*, 1693, Geneva, respectiv 1702 și 1701 - Amsterdam, 1714 – Cologne, 6 volume, 1742 – Paris, 14 volume, 1776 – Paris. Urmează o ediție realizată la Petersburg, în 1815 – 1817; *La Bible*, traduction nouvelle avec l'hebreu en regard, 7 volume, 1831 – 1835, Paris, *La Sainte Bible*, edition stéereotype, revue et corrigée avec soin d'après le texte hebreu et grec, Londra, 1835 și altele.

Concomitent, **se înmulțesc comentariile la psalmi**, unul dintre cele mai atrăgătoare fiind cel de la începutul deceniului al III – lea al secolului trecut³⁸.

Asemenea **comentarii ale psalmilor** apăruseră în toate limbile, printre cele românești numărându-se cea a lui Neofit, ierodiaconul din Peloponez, din introducerea la *Alegere din toată psaltirea*, tipărită mai întâi în limba greacă, la București în anul 1769 – *Ἐκλογὴ τοῦ Ψαλτηριοῦ πάντος*. *Psaltirea cu tâlc* sau *tâlcuirea psaltirii* este forma deosebită sub care întâlnim creațiile davidiene în manuscrisele românești și cercetarea lor ar merita efortul pentru a găsi argumente în sprijinul rolului jucat de cântarea de strană în formarea limbii române literare. Să ne amintim măcar de două exemple citate de Ion Bianu: *Tâlcuirea pe scurt a psalmilor lui David, adunată din mulți dascalii*, din secolul al XVII – lea, ori *Psaltirea sau cartea laudelor, alăturată cu originalul evreiesc*, din 1858³⁹, pentru a nu mai vorbi de multitudinea de copii din *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei.

Printre cele mai importante exegeze ale psalmilor trebuie numărate și următoarele: *Decapla in psalmos, sive Commentaris ex decem linguis Hebr, Arab, Syriac ... Unà cum Specimine Linguae Cophiticae, Persicae & Anglicanae*, 1655, Londra; *Expositio patrum Graecorum in Psalmis (...) ex vetustissimus Mss*, 2 volume, 1643 - 1646, Antverpiae (Anvers) și altele.

Se vor actualiza **exegezele psalmilor**, sau explicațiile la psalmi, datorate Sfântului Athanasie cel Mare - *Ἑρμηνεία τῶν ψαλμῶν - Interpretatio psalorum*, Patavii, 1777; Sfântului Hieronim, episcopilor Atanasie al Cesareei (tipărite la Viena, în 1791, în limba greacă și latină), Grigore al Nisei (*Commentarium suplex in psalmum inscriptionis* (s. a., s. I.), Theodoret al Ciprului (*Τὸ Ψυχοσωτήριον Ψαλτέριον ἐξηγηθὲν παρ τοῦ...* 1692, 1694), Urban al IV – lea (*In Psalmum quinquagesimum – (Comentariu la) Psalmul 150*, s. I. 1519), Athanasie al Cesareei, *Carte de interpretare a psalmilor*, Viena, 1791, în limba ebraică, Wilhelm De Wette – *Commentar über die Psalmen*, Heidelberg, 1811, J. P. Lallemand – *Le sens propre et littéral des Psaumes de David*, Paris, Lyon, 1843, Franz Delitsch – *Biblisher Commantar über die Psalmen*, Leipzig, 1883 – 1884, lucrare masivă de 904 pagini, Anthimos, patriarhul Ierusalimului – *Ἑρμινεία εἰς τοὺς Ψαλμοὺς – Erminia psalmilor*, 2 volume, Ierusalim, 1855; Hilaire de Poitiers (*Tratatus super psalmos*, tipărit în 1891, Praga), Martin McNamara – *Glossa in Psalmos*, Vatican, 1986 și nu trebuie neglijate cele trei volume ale episcopului Gherasim Timuș din 1896 (*Note și meditațiuni asupra psalmilor*).

În 1624 este datată „interpretatio poetică” asupra *Psalmilor*, lucrare a lui Balász Apponyi, publicată la Viena, urmată de cele două volume ale Mariei Anterus din 1670 – 1672 – *Ponderationes in Psalmes* și de *Commentarius in psalmis Davidis* a lui Martin Geierus,

Multe dintre aceste exegeze asupra textelor psalmilor vor fi traduse de cărturari români, sau vor servi de modele pentru lucrări similare. Din prima categorie atrage atenția *Tâlcuirea Psaltirei (...)* scrisă elinește de monahul - filosof Efthimie Zigadinul, iar pe românie adusă de mitropolitul Veniamin Costache, 2 volume, tipărite la Iași, la Institutul Albinei, în 1850 – 1852, după moartea eminentului traducător și reprezentant de marcă al culturii naționale.

Foarte interesantă este cartea lui **Antioh Cantemir** (fiul domnitorului Dimitrie, fost ambasador al Rusiei la Londra, autor al celebrelor *Satire*, ce i-au adus supranumele „Boileau al Nordului”), carte publicată în 1727, la Sanktpetersburg - *Simfonia sau concordanța la psalmii lui David*, scrisă în limbă slavonă și cuprinzând o ordonare alfabetică a cuvintelor psalmilor, cu trimitere unde se găsește fiecare cuvânt. Cartea este cu atât mai importantă cu cât nu este amintită în istoria literaturii române.

Ca și în cazul cărților cuprinzând numai psalmi se impune observația întoarcerii multor versiuni lingvistice la textele biblice vechi, în primul rând al *Vulgatei*, însoțirii unor texte de comentarii pertinente,

la *Biblia* versificată, la *Bibliei* școlare, unele intitulate *Mica Biblie* ș.a.m.d.

Cercetătoarea Alexandra Roman a urmărit într-un studiu special **filiația psaltirilor românești din secolul al XVII – lea și al XVIII – lea**, stabilind că dintre cele 25 de ediții tipărite în cele trei țări române între 1710 – 1791, 14 sunt muntenești, 6 sunt moldovenești și 5 ardelenesti, toate reproducând „o versiune identică a traducerii românești a *Psaltirii*”, tipărită la Buzău, în 1703, de **Grigore Râmniceanu**, constatând „diferențe lingvistice de ordin regional datorate (...) vechilor norme literare muntenești, moldovenești și ardelenesti”⁴⁰.

Nu am prezentat aici într-o formă sistematică edițiile recente ale *Psaltirii*, realizate în multe centre episcopale și mitropolitane românești, mai ales după 1990 și nici versiunile integrale sau parțiale ale *Bibliei* în care *Cartea Psalmilor* ocupă locul cuvenit.

De asemenea, nu trebuie uitată în această vastă panoramă textele de psalmi apărute în cărțile de cult, și în cele de rugăciuni, dar aceasta ar face obiectul altui studiu. Nu am urmărit **cărțile ce conțin psalmi cu muzică, ele poartă alte denumiri**: graduale, antifonare, antologhioane etc. Pentru cele aparținând lumii ortodoxe, identificarea psalmilor melodizați nu se poate face după denumirile cărților. Psalmii cu notație muzicală bizantină nu poartă titluri care ilustrează acest conținut și observația este valabilă și pentru manuscrisele de acest fel; tipăriturile cu semiografie bizantină debutează abia în 1820, cu cele două cărți ale lui Petru Efesiu, cu texte în limba greacă și cu semne muzicale hrisantice, incluzând și cântări cu texte psalmistice: *Noul Anastasimatar - Νέον Ἀναστασιματᾶριον* - și *Doxastarul pe scurt - Σύντομον Δοξαστᾶριον*. Sunt primele tipărituri muzicale din tot Orientul.

Din parcurgerea listei de mai sus, care este, cu siguranță, incompletă, reiese deruta determinată de titlurile diferite ale culegerilor de psalmi: *psalterium*, *psaltire*, *psalmi*, *cartea psalmilor*, *the book os Psalms*, *liber psalmoreum*, *le livre de psaumes* ș. a. m. d.

Au apărut și au fost tipărite și psalmi închinăți Maicii Domnului: *Psalmi evlavioși în onoarea Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu Din psaltirea sfântului Bonaventura*, București, 1899, retipărite la Baia Mare, în 1992 și în 1994 (cu precizarea autorului: Dimitrie, mitropolitul Rostovului).

Privind cu mai multă atenție acest prim catalog al psaltirilor și al unei părți a cărților care includ psalmii, se poate trage concluzia că **românii au propriile tipografii** la nu mult timp după importante

centre europene unde se tipăresc psaltiri, în timp ce alte culturi, cum ar fi cea greacă, apelează la tipografiile străine. Tipografiile românești tipăresc și pentru străini psaltiri memorabile. Prima tipografie care publică psalmi la Atena apare abia în 1872. În aceste condiții se poate discuta despre o **adevărată sincronizare cu marile centre occidentale a tipăriturilor românești**. Unele ajung la a V – a și a VI – a reeditare, altele dezvăluie numele posesorilor, printre aceștia putând fi citați la loc de cinste mitropolitul cărturar și muzician Iosif Naniescu, prezentat în această ipostază necunoscută cercetării⁴¹, Constantin Brâncoveanu și Constantin Cantacuzino. Unele dintre ele reflectă concepții înaintate despre **unitatea spirituală a poporului român**, fiind destinate „spre folosul neamului românesc”, precum și deschiderea spre celelalte naționalități și confesiuni: la Brașov se tipăresc cele slavone și cele germane, la Cluj și Zalău - cele maghiare, la Cernăuți - cele în limba ebraică și exemplele ar putea continua.

Tipăriturilor menționate se adaugă **nenumăratele manuscrise consacrate psalmilor**, care ar merita o investigație aprofundată precum și textele integrale ale *Bibliilor*, în care este inclusă *Psaltirea*, exemplul cel mai cunoscut din epoca veche fiind *Palia de la Orăștie* – 1582.

Atenția mi-a fost atrasă în mod deosebit de multe dintre **psaltirile care cuprind nu numai textele dar și notele înveșmântărilor muzicale**, evidențiind tocmai circulația lor muzicală într-o altă formă care o continua, uneori o dubla pe cea orală și pe cea a tipăriturilor. Se poate discuta despre o înmulțire a versiunilor muzicale după cele tipărite. În unele dintre ele găsim anumite precizări despre asemenea creații teologice – poetico – muzicale: „psalmi aleși”, „Psaltirea călugărilor”, „Tâlcul/ tâlcuirea Psaltirii”, „Tâlcuirea la psalmi”, „Psaltirea cu tâlc” etc.

Se adaugă **numeroasele psaltichii**, consemnate în cele patru volume ale manuscriselor din fondul Bibliotecii Academiei Române, realizate de Gabriel Ștrempel, cu observația că denumirea lor în cataloage este prea generală și urmează să fie făcută diferențierea celor care conțin cântări pe texte din psalmi, operație dificilă, dar care ar aduce mari beneficii cercetării domeniului: antologhioane, priveghiere, vecerniere, utreniere, liturghiere, anastasimatare, irmologhioane, catavasiere, stihirare, ideomelare etc.

Nicolae Cartoian pune în legătură primele manuscrise în limba română cuprinzând psalmi, realizate în Maramureș și purtând amprentele rotacizante, *Psaltirea scheiană*, *Psaltirea voronețiană* și *Psaltirea Hurmuzachicu*, „impulsul domnului moldovean” Despot Vodă,

„prietenui lui Melanchton”⁴². În 1570 vede lumina tiparului, la Braşov, *Psaltirea românească* a diaconului Coresi, pregătind drumul *Psaltirii în versuri* a mitropolitului Dosoftei – 1673 şi ea – la rândul ei – convertirii psalmilor în creaţii muzicale de tipul cântecelor de stea. Dar, diaconul braşovean îşi argumentează activitatea de traducere a cărţilor bisericeşti, având în frunte *Psaltirea*, cu textul paulin: „Mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înţeles decât zece mii de cuvinte neînţelese în limba străină”, sau „dacă văzui(u) că mai toate limbile au cuvântul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi românii n-avăm” şi că „întru besearică mai vârtos cinci cuvinte cu înţelesul m(i)eu să grăiesc ca şi alalţi să înveţe, decât întunearec de cuvinte neînţeles într-ale limbi” – cum scrie diaconul braşovean în epilogul *Psaltirii* din 1577, rezumând motivele pentru care întreprinde curajoasa activitate de tălmăcire şi tipărire a cărţilor bisericeşti, în frunte cu cele trei psaltiri ale sale. Nu trebuie neglijat faptul că de numele diaconului Coresi, căruia a aparţinut o *Psaltire* a lui Luther din 1583, se leagă alcătuirea şi tipărirea a cel puţin **trei psaltiri, una în limba română, una în slavonă şi o alta în forma bilingvă** (slavonă – română), deşi nu este exclus ca numărul acestora să fie mai mare şi că în deceniul al VIII – lea al secolului său (al XVI – lea) **au apărut la Braşov, nu mai puţin de opt asemenea cărţi** (1568, 1570, 1574, 1576, 1577 şi iarăşi 1577, 1577 – 1580 şi 1580). „Scrisu-v-am această psaltire cu otveat de-am scos din psaltirea sârbească pre limba românească să vă fie de înţelegătură şi grămăticilor” – preciza în aceeaşi monumentală carte a culturii noastre.

Legăturile acestor psaltiri cu muzica străbat ca un fir roşu dedicaţiile lor. În *Psaltirea* din 1790, tipărită la Iaşi, se pot citi aceste îndemnuri adresate cântăreţilor: „Vei agiunge cântăreţule psalmilor(u),/ Cu adevărat(u) vei agiunge,/ De vei cânta în psalmi ca David(u),/ Vei fi împreună cu dânsul(u) înţelegând(u),/ Dar(u) bine este a cânta ca să înţelegi./ Ca pe toate strunele glasurilor strunelor(u) să mergi./ Să cânti cu minte prin lucrarea gurii, Ca în puterea psalmilor să te dai deprinderi”. În prefaţa versificată, din 1807, Ion Barac făcea trimitere la acelaşi autor celebru al genului, într-o ritmică mai sprintă: „Când am în tot locul/ Pre David Prorocul, /Aşa mă învaţă/ Să cânt cu dulciaţă: Fericit bărbatul/ Ce nu umblă în sfatul/ Cu necredincioşii/ Şi cu păcătoşii”. În ediţia din 1820 ne întâmpină recomandări similare privind cântarea psalmilor: „Această Psaltire sf(â)ntă/ De când s-a(u) alcătuit/ În stihuri frumos să cântă/ Având glasul potrivit./ Căci a psalmilor cântare/ Este de la D(u)hul Sfânt,/ Prorocie foarte mare,/ Şi dumnezeiesc cuvânt (...) Că mişcarea sufletului/ E cântarea psalmilor”.

Ajungem cu aceste stihuri la o problemă foarte importantă ce pune sub semnul îndoielii afirmațiile a cel puțin două lucrări de doctorat și a unor studii care au dezvoltat cu multă îndrăzneală și cu mai puțină documentare, **relațiile lui Mihai Eminescu cu muzica religioasă și cumuzica sferelor**. Așa cum arătam în urmă cu 15 ani⁴³, drumul autorului *Luceafărului* spre muzica sferelor nu trebuie căutat în primul rând în filosofia budistă sau în a lui Schopenhauer, mai apropiat fiindu-i Poetului trecutul cultural românesc, mai concret cărțile vechi pe care le purta cu el. Printre ele se numără *Psaltirea* tipărită la Râmnicul Vâlclii, în 1779. În prefața ei, episcopul locului, Chesarie, scria aceste rânduri, categoric cunoscute Poetului nepereche: „Meșteșugul(u) cântărilor a(u) fost nu numai în laudă la cei vechi, ci și în mare socoteală, încât(u) filosoful(u) Pithagora zicea cum(u) că sufletul(u) nostru iaste alcătuit(u) în trup(u) după armoni(i)a musichiei, și pentru aceia auzul(u) omenesc(u) are mare pornire către armoni(i)a glasului, care armonie iaste puternică a preface patimile omenești, schimbându-le după a lor(u) mișcare. Tot(u) acest(u) filosof(u) suindu-să cu scara minții, îndrăzi(i)a a hotărî, cum(u) că și planetele cer(i)ului, mișcându-se fac un(u) glas(u) cu marea armonie, care(le) din proni(i)a d(u)mnezeiască s-a(u) oprit(u) a nu să auzi de oameni, fiind(u)că din(u) dulciața aceii armonii, nu s-ar fi putut(u) oamenii a să mai mișca, rămâind(u) pururea ascultându-o, măcar(u) că aciastaiaste dogmă ellipsească. Când(u) socotesc(u) că prorocul(u) David(u) nici au gândit(u), nici au vorbit(u), nici au jucat(u), nici au cântat(u) fără numai fiind(u) mișcat(u) de D(u)hul(u) sf(â)ntu. Și când(u) el(u) tainile ceale mai mari ce i s-au descoperit(u), nu le-au arătat(u) nici cu condeiul(u), nici cugraiul(u), ci le-au bine vestit(u) cu organe bine răsunătoare, cu glasuri foarte îndulcitoare; când(u) acestea le pui(u) în cumpăna socotinții, mă silesc(u)a nu lepăda cu totul(u) dogma mai sus(u) zisului filosof(u) ”.

Deși purtătoare în primul rând de mesaje religioase, psaltirile ating aspecte foarte delicate, cum ar fi cea a patriotismului, într-o perioadă în care abia mijea definirea acestui complex sentiment uman. Și iată ceamai evidentă probă: pe versoul paginii de titlu a *Psaltirii* din 1731, publicată la Iași – tipograful face loc unor „stihuri politice asupra stemei Moldovei” care sună astfel: „Bourul(u) Domnu Moldovei a fi te-nsemnează/ lară coroana drept stăpân patrii te-adeverează,/ Cruce pravoslaviei bun(u) paznic te-arată,/ Grigore prea-nțelepte cu inima curată”.

I. A. Candrea analizează comparativ cele trei psaltiri (scheiană, voronețiană, Hurmuzachi) – pe de o parte - și cele aparținând diaconului Coresi, din 1570, 1577, cea din 1588 și cea

slavo - română a lui Dosoftei din 1680 – pe de altă parte, stabilind elementele comune și specifice⁴⁴.

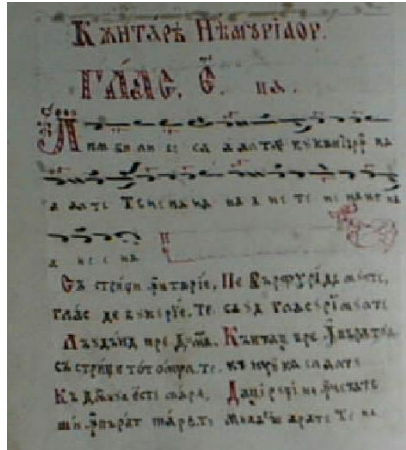
Spre sfârșitul secolului al XVII – lea, sau la începutul celui de – al XVIII – lea, se înregistrează manuscrisul ***Psaltirii în versuri al lui Teodor Corbea***, logofătul lui Constantin Brâncoveanu, în care elogiază pe autor în asemenea stihuri:

„A lui, dară, *Psaltire în vers*, în tot locul
A să cânta, proslăvit, îi iaste norocul.
Creștinii în trâmbițe, tobe și viioare
Frumusețea-i proslăvește, ori unde supt soare...”

Traducerea în limba română a *Psaltirii*, ca și a celorlalte cărți bisericești, este făcută din **necesități stringente de înțelegere a textului biblic**, necesități relevate și în textele de mai sus, căci „rugăciunile și cântările și alte slujbe (...) cu vină se vor păgubi ceia ce slujesc (...) în limbă străină, neînțelegând-o” – cum citim în predoslovia *Psaltirii* tipărite în 1651, la Alba Iulia⁴⁵.

Drumul spre diversificarea formelor și stilisticii muzicale ale psalmilor este deschis și susținut de versificările acestora, versificări ce încep cu cele ale lui Clément Marot - considerat poetul Reformei - și se practică și în spiritualitatea românească, talmăcirea versificată devenind „o obișnuință, un fapt curent în secolul al XVII – lea” sub influența propagandei calvine înscriindu-se *Cartea de cântări* apărută în 1570⁴⁶ și alte manuscrise ale epocii, mergând până la *Psaltirea* din 1651.

Unii cercetători au fost induși în eroare când au lansat teoria după care mitropolitul moldovean, **Sfântul Dosoftei**, considerat „punctul culminant al dezvoltării literaturii religioase în Moldova”⁴⁷ ar fi luat ca model de versificare psalmii poetului polonez Jan Kokhanovski, pentru cunoscuta sa *Psaltire în versuri*, tipărită în 1673, la Uniev. Dacă *Psaltirea* poloneză putea constitui un model general și mai ales un imbold pentru ierarhul moldovean, pentru metrica psalmilor în limba română el avea mai la îndemână pe cea populară, versurile hexasilabice și octosilabice, catalectice și acatalectice, care nu se pot confunda cu cele endecasilabice dominante în cartea versificată în limba poloneză. Suficient să ne gândim că primele versuri ale cunoscutului *Psalm 46*, au devenit cântec de stea, publicat de Anton Pann: *Limbile să salte/ Cu cântări înalte,/ Să strige-n tărie/ Glas de bucurie*⁴⁸ și pe care l-am întâlnit chiar în manuscrise muzicale românești din Muntele Athos, în două versiuni, diferite și muzical, și literar, și prin denumire, prima prezentată mai jos:

**Cântarea neamurilor – *Limbile să salte* - din Ms. Nr. 76 din biblioteca chiliei
Acoperemântul Maicii Domnului - schitul Lacu, p. 32^v;
A se vedea: *Tezaur...*, I, p. 142**

Un articol din 1934⁴⁹ face precizarea că versificarea *Psaltirii* a fost realizată de ierarhul moldovean în exilul său polonez, citând versurile de mai sus, pe care le crede intrate în colinde și nu în cântece de stea, (la vremea respectivă nefăcându-se distincție între cele două genuri, ambele practicate la sărbătoarea Nașterii Domnului), alimentându-se astfel ideea de mai sus, a tiparelor poloneze ale *Psaltirii în versuri* a vlădicăi din Moldova.

Dacă un vers endecasilabic poate fi confundat, de un necunoscător, cu cel al unui distih cu structură hexasilabică, metrica octosilabică din psalmul 48 - *Auziți aceste toate*, din aceeași culegere a lui Anton Pann⁵⁰ nu mai are nici-o legătură cu cel de unsprezece silabe, la fel cum o găselniță exagerată este cea referitoare la incipitul imnului ortodoxiei românești – *Tatăl nostru* – al lui Anton Pann, care ar deriva din *Dies irae*, ignorând faptul că motivul muzical încredințat este la psaltul român invocarea Tatălui ceresc, în timp ce în celebra cântare în limba latină cele patru sunete nu pot fi despărțite de restul temei fără a denatura semnificația „zilei mâniei”, semnificație dată de complexa temă, intrată în multe lucrări ulterioare cu semantica inițială.

Un alt psalm al lui Dosoftei ajuns în colecția de cântece de stea a „finului Pepelei” este Psalmul 96 – *Domnul stătu crai în țară*⁵¹, transcris de Gheorghe Ciobanu în ritm aksak⁵². Cu aceeași structură

octosilabică apare și Psalmul 136 - *La râul Babilonului* - aceste noi exemple atestând prezența octosilabicului din practica populară românească și adăugând noi elemente ce subrezesc presupusa influență a lui Kochanowski, reluată recent de Henryk Mistewski⁵³. De altfel, Nicolae Cartojan precizase că până la Dosoftei „nu se cunoaște nici un model tipărit în literatura ortodoxă, nici în cea slavă, nici în cea greacă, afară doar de încercarea păstrată în manuscris a lui Gh. Palamed”⁵⁴.

De la același istoric literar aflăm că ideea versificării psalmilor „și de a-i așeza pe melodii pentru a fi cântați în biserici, în reuniuni, în case, a pornit de la calviniștii francezi”, fiind amintiți Calvin, Marot, de la care s-a inspirat Kochanowski, a cărui operă a fost publicată în 1577. „Dosoftei a luat însă de la Kochanowski numai modelul, formele de versificație în general, căci în amănunte măsura versurilor sale nu corespunde cu măsura versurilor lui Kochanowski”⁵⁵, exemplificând cu traduceri paralele: în limba polonă și în cea română.

Este o certitudine semnalată de Dan Horia Mazilu: „Dosoftei a fost, deopotrivă, un strălucit inventator de lumi („lumea românească” a psalmilor, care înseamnă, în fapt, prima alcătuire armonioasă a „lumii poeziei românești” și „lumea ortodoxiei în românește”) și de limbaje: limbajul poetic și limbajul liturgic”⁵⁶.

Voi adăuga deschiderea creată de ierarhul – poet spre cel deal treilea limbaj al psalmului în cultura română: cel muzical, psalmii săi intrând în circuitul popular și contribuind la diversificarea formelor muzicale de prezentare a genului, forme specifice culturii românești.

Antologiile de psalmi însoțite de cele mai diferite semiografii muzicale: bizantină (cucuzeliană și hrisantică), gregoriană, guidonică, kriuki, rombică, pătrată, corală, vocal – instrumentală etc. merită o consemnare aparte din partea prezentului demers. În 1577 au văzut lumina tiparului *Les Pseaumes de David Mise en rime Française par Clément Marot & Theodore de Bèze*, Geneva, cu note muzicale rombice, pentru o singură voce. În vechea semiografie muzicală, cu note rombice, apăruseră în 1612 culegerea *Psalmi Davidis metrorhythmicis Apud Paltenium Francofurtovena*, iar în 1628 vedea lumina *Psalterium romanum complete orig Antiphonary Book, Venice*.

Printre psaltirile care au notate și melodiile textelor, trebuie amintită și cea din 1658 și apoi cea din anul 1766, cu text în limba latină - *Psalterium Romanum dispositum per hebdomadam* – ce are notată, sub textul celor 150 de psalmi, ritmica versurilor, așa cum se vede din exemplul alăturat:

Psalmul 150 – *Laudate Dominum*; Extras din exemplarul aflat în Biblioteca Academiei Române, Cab. de Muzică - Muzică I – 5529;

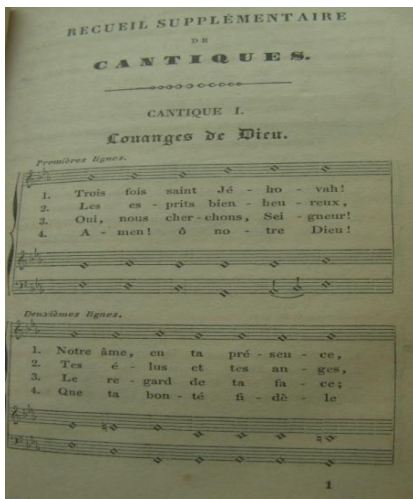
În același fond menționat mai sus am descoperit culegerea M. V 28.504 – *Psalterium Romanum dispositum per hebdomadam Ad normam breviarii Ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restituti*, Venetiis, 1766, Ex typographia Balleoniana, carte cu un format foarte mare și având 453 pagini, cu cântările pe o singură voce (cu note pătrate), ordonate pe sărbători.

***Psalterium Romanum dispositum per hebdomadam Ad normam breviarii Ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restituti*, Venetiis, 1766**

Urmează în această listă a psaltirilor însoțite de semiografie muzicală ceadin 1775 - *Het boek der Psalmen nevens de Gezangen*, tipărită la Amsterdam, reeditată în 1805.

Tot cu note rombice și cu text în limba franceză apar melodii

din alte două culegeri, legate la un loc cu cea precedentă și anume: *Cantiques pour le culte public, recuillis et imprimés par ordre de Synode Wallon*, 1808 și *Recueil suplimentare de Cantique*, Amsterdam, 1854.

**Biblioteca Academiei Române,
Cabinetul de Muzică - Muzică I – Ms.
nr. 5530;**

Cronologic urmează antologia tipărită la Avignon în 1878 - *Tradition correcte & littéraire des psaumes, faite sur le texte hébreu*; 1885, cu notație muzicală rombică și amplul studiu cu texte și melodii din anii 1878 – 1879⁵⁷ și apoi culegerea *Les Pseumes de David, Mise en rime François revus et approuvés par le Synode Wallon des Provinces Unies* din 1763 și din 1885 tot cu notație muzicală rombică și - ceea ce e mai important - cu menționarea locului pauzelor - se crede muzicale - dintre versetele cântate ale aceluiași psalm.

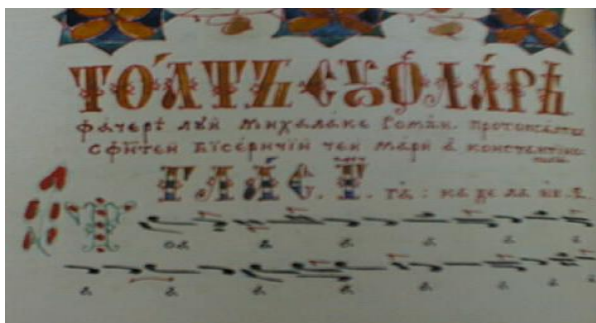
Dintre psaltirile în limba engleză care au notate și muzica trebuie reținute cele mai importante: 1901 - *The Coral Service Book*; 1901 - *The Psalter and Canticles pointed for chanting to the Gregorian Psalms Tons*; 1905 - *The Church Hymnary*, 1906 - *The Psalter in metre and scripture paraphrases* ș.a.

Deși incomplet și având în vedere în principal cărțile existente în Biblioteca Academiei Române (în care am fost nevoit să surmontez neconcordanțele dintrefișierul central (împărțit după diferitele litere inițiale ale cărților: *Psaltiri*, *Psalmi*, *Cartea psalmilor*, *Biblii* etc) și registrul de la Cabinetul de manuscrise - *Carte rară* și *Carte veche românească* - tabelul de mai sus evidențiază frecvența cu totul excepțională a tipăririi textelor de psalmi, în cele mai diferite limbi și centre tipografice ale lumii.

Cele mai multe ediții sunt repetări ale unora mai vechi, cu anumite îmbunătățiri. Ordinea în care apar prin intermediul hârtiei scrise nu este deloc întâmplătoare, la fel cum se petrece fenomenul și în spiritualitatea românească, ajungându-se la performanța ca într-un singur an - 1817 - să fie înregistrate nu mai puțin de cinci *Psaltiri* tipărite în centre tipografice diferite: Iași, Sibiu, Mănăstirea Neamț, Râmnic, Buda, în anul următor, 1818, repetându-se tipărirea la Iași și la Buda și apărând o ediție nouă, la Chișinău.

În spiritualitatea românească prezența psalmilor a fost confirmată din primele secole creștine. Sunt întâlniți în creația și în excepționalele referiri ale **Sfântului Niceta**, episcopul de Remesiana și continuă cu manuscrisele care au imortalizat creații ale lui Filotei de la Cozia, Evstatie de la Putna, Dometian Vlahul, Teodosie Zotica, Antonie Protopsaltul, cu Filothei sin Agăi Jipei, cu Mihalache Moldovlahul, mai aproape de noi cu Macarie Ieromonahul, Anton Pann, Nectarie Protopsaltul Muntelui Athos, Dimitrie Suceveanu, Ion Popescu – Pasărea ș. a. m. d. și apoi în creații corale.

Mihalache Protopsaltul a realizat una dintre cele dintâi variante în limba română a cântării bazată pe textele psalmilor – *Toată suflarea să laude pre Domnul* - care s-a bucurat de o circulație deosebită, așa cum dovedesc cataloagele realizate până în prezent, din păcate puține la număr, în ordinea apariției urmând a fi amintite măcar cele mai importante care consemnează prezența ei: cel datorat bizantinologului craiovean Alexie Buzera⁵⁸ și cele proprii, care au inventariat documente muzicale realizate de români și aflate sau copiate în Muntele Athos, unde am constatat cea mai largă răspândire a acestei cântări liturgice, fiind consemnate în documente muzicale

din fondul bibliotecii bisericii **Sfântul Dimitrie** din schitul **Lacu**⁵⁹, în cel al schitului românesc **Prodromu**⁶⁰, dar și în manuscrise care au ajuns în prezent în fondul bibliotecii

ecumenice **Dumitru Stăniloae**, a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei⁶¹

**Pasapnoarie a lui Mihalache Moldovlahul,
prezentat aici ca „protopsalt al Sfintei Biserici cei mari”**

Textele psalmilor sunt prezente în cântările *anastasimatarului* din 1767, prima lucrare de acest gen în limba română cunoscută până în prezent, remarcându-se apropierea psaltului de ethosul muzical românesc în prezentarea muzicală a acestora.

Asemenea psalți au creat valori ce s-au apropiat de spiritualitatea populară, sau au alimentat-o și unele **au trecut ușor pragul liturgicului spre formele concertante incipiente**. Studiarea și aprofundarea acestor repere ale culturii românești devin un deziderat pe care istoria literaturii l-a formulat de mult prin glasul lui Nicolae Cartoianu: „A tăia latura religioasă din istoria literaturii românești înseamnă a renunța la cunoașterea trăsăturii celei mai caracteristice din cultura noastră veche și la una din fețele ei de glorie”⁶².

Texte de psalmi scrise, însoțite de melodiile lor în semiografie cucuzeliană, apar în secolele al XV –lea – al XVI - lea, în manuscrisele școlii de la Putna, unde au fost descoperite până în prezent unsprezece prețioase documente cuprinzând cântări ample bazate pe psalmi și anume: *anixandare*, *Fericit bărbatul*, *kekragarii*, *polieele*, *chionice*, *prochimene*, *antifoane* și altele. Limba acestor texte este greaca ecleziastică și slavona de redacție bulgară, într-o proporție foarte mică. Este tributul pe care psalții români îl plătesc limbii grecești, patriarhii Orientului neîngăduind oficierea slujbelor în limba română, decât peste secole și numai în urma unor uriașe eforturi ale unor ierarhi ce apelează la argumente apostolice, pentru traducerea slujbelor în limba poporului. Această diversitate lingvistică se va vedea și din incipiturile psalmilor amintiți în continuare - titlurile păstrând forma lingvistică tocmai pentru a ilustra această diversitate – cu traducerile în limba română, uniformizate după cele din *Biblia diortosită* după *Septuaginta* de arhiepiscopul Bartolomeu Anania (la care raportez și numerele psalmilor în cazurile în care acestea diferă, pentru a asigura unitatea raportărilor).

Pentru a asigura o prezentare sistematică și reprezentativă (fără ambiția exhaustivității, realizabilă doar într-o lucrare de amploare) voi urmări schema de mai sus a **modalităților muzicale de prezentare a psalmilor**.

Pentru o înfățișare cuprinzătoare și sistematizată a vastului material muzical bazat pe textele de psalmi am ales calea ordonării după **complexitatea și rolul materialului sonor**, pornind de la psalmii citați, la psalmii integrați în lucrări ample, vocal – simfonice, trecând prin cei citați la strană, declamați, prezentați ca recitative, sau cântați în tactele irmologic, stihiraric și papadic. Extinderea progresivă a modalităților de prezentare muzicală a psalmilor se va realiza în timp, pornindu-se de la cea monodică din practica mozaică și creștină

primară până la cele care găsesc în psalm doar un pretext al unor lucrări complexe, în care textul lipsește sau este doar substituit cu stări emoționale mai apropiate sau mai depărtate de atmosfera psalmică. Aceasta explică **prioritatea acordată abordării psalmilor intrați în practica muzicală bizantină**

Se poate afirma fără nici-o rezervă că psalmii folosesc toate **cele patru idiomuri de cântare de tip bizantin**: recitativele apar la kekragarii și la laude, tactul irmologic îl întâlnim în antifoane și în partea secundă a polieleului – *Mărturisiți-vă Domnului* - tactul stihiraric este poate cel mai frecvent, apărând în anixandare, kekragarii, polieele, iar papadicul este apanajul chinonicelor. Se confirmă astfel afirmația recentă că „muzica era considerată podoaba liturghiei bizantine”⁶³.

Cântarea corală liturgică a avut în vedere în primul rând momentele liturghiei, cele mai importante fiind cele amintite: antifoanele, *aleluia* de după *Apostol*, partea secundă a heruvicului - *Ca pre Împăratul*, sau formulele de încheiere a chinonicelor, dar se va extinde și spre concerte corale cu și fără solist, unele dintre ele fiind gândite ca înlocuitoare ale vechilor chinonice, al căror text e alimentat din psalmi asemănători celor ce stau la baza chinonicelor.

Psalmii care asociază cântarea vocală cu cea instrumentală s-au diversificat și ei, în funcție de formațiile instrumentale, dar și de dimensiunile lor: corale: motete mici și mari, cantate, unde au devenit parteneri cu alte texte biblice și nebiblice, cum se întâmplă în cele bachiene.

Prin specificul său, requiemul integrează texte de psalmi, alături de alte texte specifice, iar *Simfonia psalmilor* de Igor Stravinski poate fi considerată unul dintre momentele culminante ale celor două genuri incluse în titlul lucrării stravinskiene.

Extinderea literaturii muzicale bazată pe psalmi spre forme care-și asociază instrumentele s-a înregistrat îndeosebi în muzica occidentală, o consecință și a asocierii în timp a muzicii vocale cu cea instrumentală, orga devenind o prezență permanentă în toate bisericile catolice și protestante. În metoda sa de învățare a *plain - chantului*, Felix Clément argumenta că orga, introdusă în Franța în secolul VIII, este un instrument acompaniator prin excelență a cântului ecleziastic⁶⁴.

În serviciile de cult ortodoxe instrumentele nu vor pătrunde datorită unor restricționări patristice și numai creațiile destinate scenei vor utiliza această asociere.

În același timp, încă din epoca patristică se formulează dezideratul respectării principalei caracteristici a psalmului. Arhiepiscopul Alexandriei, Sfântul Athanasie – autorul unuia dintre

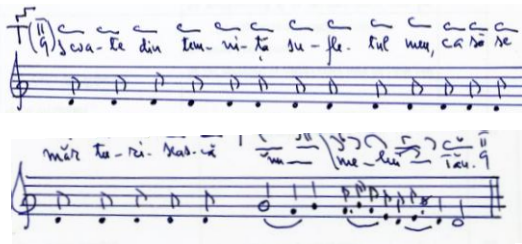
importantele comentarii la psalmi – *Ἑρμηνεΐα τῶν ψαλμῶν – Interpretatio psalmodum*, 1746, Roma (cu text paralel: greacă și latină) - crede că psalmii nu trebuie să fie citați ci cântați și melodia lor nu trebuie să țintească doar „ a amuza urechea”, ci să aibă în vedere faptul „melodia în cuvinte să fie un semn al armoniei spirituale”⁶⁵.

Respectând criteriul formelor de prezentare muzicală, voi începe cu cele **vocale monodice**, existente în practica mozaică, în cea creștină primară și ortodoxă, trecând ușor peste cele mai simple forme, cele recitativice și irmologice, care au rostul de a dubla și pregăti conținutul cântărilor în fața cărora sunt așezate.

Cântările în **tactul stihiraric** necesită detalieri care să pună în lumină aportul muzicii la sporirea expresivității textului poetic, conturând și evoluția acestor genuri de-a lungul unei perioade ce depășește, pentru cele mai multe cazuri, mileniul.

Variantele citite, declamate, ale psalmilor, nu fac obiectul prezentei cercetări, ceea ce înseamnă că voi porni de la **recitativicele din psalmi**, întâlnite la kekragarii și laude, care formează cea mai simplă modalitate a psalmilor cântați.

Am găsit în *Psalmul 140, 141* și 129, din care au fost realizate kekragariile, trei dintre tipurile de cântări amintite: **recitativice, irmologice și stihirarice**, cu precizarea că aceste tipare numai din punct de vedere metodic pot fi separate, în practică ele asociindu-se, completându-se și alternând. Astfel, forma recitativică bazată pe un verset din psalmi o întâlnim asociată cu cea stihirică, versetul psalmistic anticipând conținutul stihirei ce urmează, fiind declamat pe un sunet fix, ce poate fi completat și cu un altul mai scurt ce face legătura cu cadența tipică următoarei cântări (*Psalmul 141*):

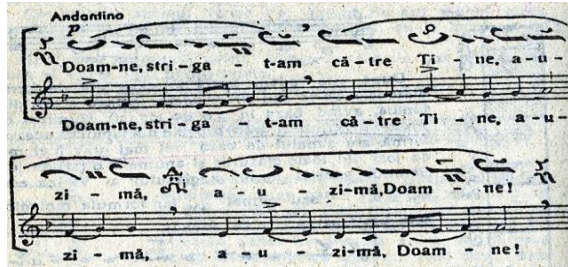
Scoate din temniță sufletul meu...; Extras din: Ștefanache Popescu – Cântările vecerniilor de Sâmbătă seara, scrise pe cele opt glasuri cu notațiunea psaltică de (...) și completate de I. Popescu – Pasărea, București, 1936, p. 4;

Forma irmologică apare în versetele de mijloc ale kekragariilor, fiind vorba despre melodii concise, simple,

asemănătoare din punct de vedere muzical, ca extrasul din partea secundă a polieleului - *Mărturisiri – vă Domnului* al lui Anton Pann.

Deschiderea amplului poem muzical – liturgic este făcută în **idiomul stihiraric**, cu o melodică mai amplificată, flancată de cadențe tipice (*Psalmul 140*) .

Doamne strigat-am;
Extras din: Nicolae
Lungu – Grigore
Costea – Ion Croitoru –
Gramatica muzicii
psaltice, Ed. a II – a,
București, 1969, p.
104;

Există și apropieri ale unor cântări irmologice de stilul recitativ precum cea din antifonul lui **Nectarie Frimu**, a cărui creație am analizat-o cu alte prilejuri, în 2000⁶⁶ și 2009⁶⁷.

Este vorba despre *Psalmul 102* – realizat din unul din versetele psalmice însoțit de muzică în notație psaltică, cu transcrierea în cea guidonică a lui Gheorghe Ciobanu:

Gheorghe Ciobanu – Muzică instrumentală, vocală și psaltică din secolele XVI XIX, volumul 2 din Izvoare ale muzicii românești, București, Editura muzicală, 1978, p. 199;

În integralitatea sa, poemul muzical – liturgic – antifonul - oferă suficiente repere pentru analize morfologice și sintactice: modulații în cele trei sisteme sonore: diatonic, cromatic și enarmonic, principii de organizare structurală, stroficitate, variație, alternanță,

dezvoltare etc, dar aici se impune atenției îmbinarea stilului irmologic cu cel recitativic.

O formă oscilând între recitativ și irmologic, cu unele vocalize pe anumite silabe, este întâlnită în unele cântări de proveniență slavonă, cum ar fi antifonul I din *Irmologhionul* slavon în notație liniară, caligrafiat în 1819, la Mănăstirea Neamț, aflat în prezent la Chișinău.

Irmologhionul - Fond 2119, nr. inv. 16 Arhiva Națională a Republicii Moldova, Chișinău

Am găsit aceeași cântare și în următoarea transcripție muzicală:

ВЪСНОВИЩНОЕ БЖІВНІЕ.

Бѣгословнѣ, дѣшѣ мола, гдѣ:

Грѣческаго респѣва.

А — линь. Бл — го — сло — ви дѣ — шѣ мо — ла
го — спо — ла. Бл — го — сло — ви нѣ б — сн
го — спо — ди. Бл — го — сло — ви, дѣ — шѣ мо — ла,
го — спо — ди: го — спо — ди ко — же мой, коз — ви — ли.
чн — са б — сн вѣ — ли.

Un loc aparte ar trebui să-l ocupe în următoarele investigații psalmii în notație kriuki, în care am întâlnit următoarele cântări însoțind versete psalmice: *Fericit bărbatul, La râul Babilonului, chinonice, antifoane, așa ca în Ms. slavon de la Mănăstirea Neamț nr. 296.*

Псалом 127 на Венчание
знаменный распев
Фрагмент

РНБ. Кир.-Бел. 645/902, л. 184 об.
Расшифровка Швец Т. В.

Бла - же - ни - вси бо - я - ши - и - ста -
Bla - zhe - ni - vsi bo - ya - shchi - i - s' a -
Го - спо - да -
Go - spo - da -

Psalmul 127, „znamenâi raspev”, în notație kriuki

NOTE BIBLIOGRAFICE

- 1 - Ion Bianu și Nerva Hodoș - *Bibliografia românească veche* (1508 – 1830), tom I (1508 – 1716), București, Edițiunea Academiei Române, 1903; Ion Bianu și Nerva Hodoș - *Bibliografia românească veche* (1508 – 1830), tom II (1716 – 1808), București, Edițiunea Academiei Române, 1910; Ion Bianu și Nerva Hodoș și Dan Simonescu - *Bibliografia românească veche* (1508 – 1830), tom III (1809 – 1830), București, Edițiunea Academiei Române, 1912 – 1936; Ion Bianu și Dan Simonescu - *Bibliografia românească veche* (1508 – 1830), tom IV- *Adăogiri și Îndreptări*, București, Edițiunea Academiei Române, 1944;
- 2 - Cristina Lucia Bica – Iacob Mârza – *Psaltirea lui David cu calendar*, București, Editura Meridiane, 1977, p. 15;
- 3 – Menționarea locului de apariție este important pentru a urmări aria de răspândire a centrelor de tipărire a textelor psalmilor și de iradiere în Europa, ele oferind imbolduri și surse pentru variantele muzicale; pentru a reduce spațiul prezentării lor am folosit și metoda grupării celor care apar în același loc, menționând mai întâi centrul și apoi anii apariției, anii prezentați sub forma **bold** pentru cei ai primei ediții, privită din perspectiva prezentului catalog, care au servit și la cronologizarea, valabilă doar pentru acest instrument;
- 4 - Provenit din biblioteca mitropolitului Iosif Naniescu;
- 5 - Nicolae Iorga – *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, ediția a II – a revăzută și adăugită, vol. I, București Editura Ministerului de Culte, 1928, p. 293;
- 6 - Ion Bianu – Nerva Hodoș – *Bibliografia românească veche*, tom I, pp. 526 - 529;

7 – *Idem*, p. 529;

8 - *Idem*, p. 68;

9 – Ion Bianu și Dan Simonescu - *Bibliografia românească veche*, tom IV, p. 15;

10 - Ion Bianu – Nerva Hodoș – *Bibliografia românească veche*, tom I, p. 81;

11 – Ion Bianu și Dan Simonescu - *Bibliografia românească veche*, tom IV, p. 188;

12 - Ion Bianu – Nerva Hodoș - *Bibliografia românească veche*, tom I, p. 106

13 – *Idem*, pp. 177 - 178;

14 - *Idem*, p. 102;

15 – Ion Bianu – Nerva Hodoș - *Bibliografia românească veche* (1508 – 1830), tom II (1716 – 1808), București, Edițiunea Academiei Române, 1910, pp. 49 - 50;

16 - Cred că cel de-al doilea an menționat în fișierul Bibliotecii Academiei trebuie corectat: nu poate fi 1831;

17 - Ioan Șt. Lazăr semnaleză că „în același an (...) tot la Snagov (...) apare în limba greacă, o altă lucrare, sponsorizată de grecul Galaction Vidali, fost egumen la Marea Lavră de la Athos”, un mare antologhion incluzând și *Psaltirea*, antologhion „care se află în 4 mănăstiri din Grecia (din Athos – nota îmi aparține): *Costamonitu*, *Dionisiu*, *Sfântul Panteleimon și Vatoped*”; Ioan Șt. Lazăr – *Tipărituri antimiene în colecții externe (I – V)*; în: *Antimiana II*, antologie de studii, comunicări și articole editată de Centrul de Studii Medievale și Premoderne „Antim Ivireanul” Râmnicu – Vâlcea, Editura „Babel” 2012, p. 578;

18 - Ion Bianu – Nerva Hodoș – *Op. cit.*, tom II, p. 126;

19 – Ion Bianu - *Psaltirea scheiană* (1482) (...) publicată de (...), în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi – 1577), București, 1889;

20 – I. A. Candrea – *Psaltirea scheiană, comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, traduse din slavonește*, Edițiune critică de (...) București, 1916, vol. II;

21 – *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Editura Academiei, 1964, p. 298;

22 – I. A. Candrea – *Op. cit.*, vol. I, p. XVII;

23 - Ion Bianu – Nerva Hodoș – *Bibliografia românească veche*, pp. 52 – 53 (după G. Săulescu și T. Codrescu);

24 – *Idem*, tom II, p. 121

25 - *Idem*, p. 143,

26 - *Idem*, pp. 342 - 345,

27 – *Idem*, p. 94;

28 – Ion Bianu și Dan Simonescu - *Bibliografia românească veche*, tom IV, p. 162;

29 – Ion Bianu - *Op. cit.*, tom II, p. 504

30 – Ion Bianu și Dan Simonescu - *Bibliografia românească veche*, tom IV, p. 147;

31 – Ion Bianu – Nerva Hodoș și Dan Simonescu - *Bibliografia românească veche* (1508 – 1830), tom III, p. 240;

32 - Ivan Ioan și Scarlat Porcescu – *Mănăstirea Neamț*, Iași, 1981, p. 206;

33 - I. A. Candrea – *Op. cit.*, vol. I, p. LXI;

34 - *Coresi - Psaltirea slavo – română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, București, Editura Academiei, 1976, p. 19;

35 - Dan Simonescu și Emil Muracade – *Tipar românesc pentru arabi în secolul al XVIII – lea*; în: *Cercetări literare*, București, An III, 1939, pp. 7 / 9;

36 - I. Opreșan – *Biblia în opera lui M. Sadoveanu*; în: *Psalmii în traducerea lui Mihail Sadoveanu*, București, Editura Saeculum, 1992, p. 3;

37 - *Manual de cântări bisericești sau Octoih mic*, Sibiu, Tipografia arhiepiscopiei, 1894,

38 - Cimara – *Psaltirea lui David tălmăcită după textele biblice, însoțită de cele mai însemnate comentarii*, 1922 și 1923;

39 - Ion Bianu – *Catalogul manuscrisurilor românești*, tomul I, 1 – 300, București, Edițiunea Academiei Române, 1907, p. 179 și 166;

40 - Alexandra Roman – *Psaltirile românești din secolele al XVII – lea și al XVIII – lea Probleme de filiație*; în: *Limba română*, București, An XXIII, nr. 3, 1974, p. 238;

- 41 - Vasile Vasile - *Iosif Naniescu – reprezentant de seamă al muzicii psaltice*, în: *Muzica*, București, s. nouă, An IV, nr. 4 (16), octombrie – decembrie 1993, pp. 127 – 137 și an V, nr. 1 (17), ianuarie – martie 1994, pp. 99 – 111;
- 42 – N. Cartoian - *Istoria literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1980, pag. 82;
- 43 - Vasile Vasile – *De la muzica firii și a sufletului la muzica sferelor – Muzica în viața și creația lui Eminescu*, București, Editura Petron, 1999, pp. 256 - 270;
- 44 - I. A. Candrea – *Op. cit.*;
- 45 - Ion Bianu – Nerva Hodoș – *Bibliografia românească veche, tom I*, p. 188;
- 46 - *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Editura Academiei, 1964, p. 472;
- 47 – N. Cartoian – *Op. cit.*, p. 220;
- 48 - Anton Pan(n) - *Versuri musicești ce se cântă la Nașterea Mântuitorului (...) și alte sărbători ale anului*, Bucuresci, ediția a V – a, 1852 – cântarea 12 - pp. 27 – 29 și pp. 141 - 142;
- 49 - Mihail Bulacu – *Biblia cântată în colindele românești*; în: *Universul*, București, 25 decembrie 1934;
- 50 - Anton Pan(n) - *Versuri musicești ...: Psalmul 48 – Auziți acestea toate – cântarea 11 – pp. 24 – 26*;
- 51 - Anton Pann – *Cântece de stea sau versuri ce să cântă la Nașterea Domnului*, Bucuresci, Ediția a IV – a, 1848, p. 20 și 96;
- 52 - Gheorghe Ciobanu – Anton Pann – *Cântece de lume*, Transcise din psaltică în notație modernă, cu un studiu introductiv de (...), București, ESPLA, 1955, p. 236;
- 53 - Henryk Mistewski – *Psaltirea în versuri a mitropolitului moldovean Dosoftei și Psalterz Dawidov a lui Jan Kochanowski*, Poznan, 1970 (textul în limba polonă);
- 54 – N. Cartoian – *Op. cit.*, p. 205;
- 55 – *Idem*, pp. 205 - 206;
- 56 - Dan Horia Mazilu – *Ierarhii scriitori*; în: *Antimiana II*, antologie de studii, comunicări și articole editată de Centrul de Studii Medievale și Premoderne „Antim Ivireanul” Râmnicu – Vâlcea, Editura „Babel” 2012, p. 316;
- 57 - O. Douen - *Clément Marot et le Psautier huguenot – Étude historique, littéraire, musicale et bibliographique contenant les mélodies primitives des psaumes et de spécimens d'harmonie par...*, tome I et II, Paris, Imprimerie Nationale, 1878 - 1879;
- 58 - Alexie Buzera – *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină din sec. al XIX –lea*, Craiova Fundația Scrisul Românesc, 1999, p. 231;
- 59 - Vasile Vasile – *Tezaur muzical românesc din Muntele Athos*, vol. I, București, Editura muzicală, 2007, p. 110 și p. 113;
- 60 - Vasile Vasile – *Tezaur muzical românesc din Muntele Athos*, vol. II, București, Editura muzicală, 2008, p. 102, 106, 233 și 306; vol. III, 2013, p. 27, 29, 31, 121, 281 (și alte pagini ale prezentării *Anastasimatarului* din 1767)
- 61 - Vasile Vasile – *Tezaur muzical românesc din Muntele Athos*, vol. III, București, Editura muzicală, 2013, p. 318 și 325;
- 62 - N. Cartoian – *Op. cit.*, p. 225;
- 63 - Grigore Constantinescu – Irina Boga – *O călătorie prin istoria muzicii*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2007, p. 17;
- 64 - Felix Clement – *Méthode complète du plain-chant d'après les règles du chant grégorien et traditionnel*, Deuxième édition, Paris, 1872, p. 355;
- 65 - Marin D. Popescu – *Sf. Atanasie al Alexandriei Epistolă către Marcelin despre interpretarea Psalmilor*, București, 1907, pp. 47 - 48;
- 66 - Vasile Vasile - *Nectarie Frimu – figură reprezentativă a muzicii românești*, în: *Cronica Episcopiei Hușilor*, vol. VI, 2000, pp. 486 – 533;
- 67 - Vasile Vasile - *Nectarie Frimu, arhiepiscop de Tripoleos (I)*; în: *Muzica*, București, Serie nouă, An XX, nr. 1 (77), ianuarie – martie 2009, pp. 145 – 160 și II; în: nr. 2, (78), aprilie – iunie 2009, pp. 115 – 133;